

IZGRADNJA GRADSKOG SATA U ZADRU (1797—1799)

MARIJA STAGLIČIĆ

Stvarajući umjetnu sredinu svoga prebivališta (habitat) čovjek je izumio satove da organizira život prema svojim mjerilima, gubeći postepeno urođeni osjećaj ritmičkih izmjena u prirodi. Razvojem civilizacije satovi postaju potrebni, a time i točniji; usavršavani su od sunčanog i pješčanog do mehaničkog i električnog. S urbanističkog stajališta zanimljivi su javni satovi, koji se od starog vijeka javljaju u nekim gradskim sredinama, a u srednjem vijeku uz javne sunčane satove montiraju se i mehanički satovi na pročelja gradskih vijećnica ili na zvonike crkava. Ovladavši potpuno mehanizmom sata izvodilac ga počinje umjetnički oblikovati, što se može pratiti od sredine 15. st. na svim vrstama satova (javni, kućni, osobni).¹

Brojčanici javnih satova su bili oslikani (fresko) ili kameni; česti su reljefi zvijezda, sunca i mjeseca, te mehanizmi pokretnih figura. Kule ovih satova se iz praktičnih razloga podižu u središtu grada, gdje s vremenom postaju sudionici društvenih manifestacija i dio gradske fizionomije. Oni nisu tu samo za otkucavanje sati, već i mjesto objave političke vlasti (grbovi), sastajalište dokonih ili ponosni stjegonoše slobodarske misli. »Kod sata« ili »pod satom« je dio grada s jedinstvenim značenjem i sadržajem za grad.

Današnje širenje gradova naglo stvara nove naseobine, nove male gradove u kojima nema javnih satova, tj. nema jedne dimenzije koja je donedavno bila bitni dio urbane cjeline. Nepostojanje ove i sličnih mjerila u tkivu današnjeg naselja osjećamo kao negativnosti modernizacije — kao otuđenje u vlastitim kreacijama okoline. Iako javni gradski satovi već postaju predmet izučavanja povjesničara, još uvijek žive u našim primorskim gradovima.

Proučavajući arhivski materijal o građevinskoj djelatnosti u Zadru u 19. st. naišla sam na zanimljive dokumente po kojima se može pratiti rad na kuli za zadarski gradski sat i koji ujedno osvjetljavaju neke vidove života onog vremena. Ovdje donosim podatke vezane uz građevinsku djelatnost.

¹ Enciklopedija likovnih umjetnosti, IV, str. 167.

Nakon pada Mletačke Republike 1797. god. u Zadru se ustoličuje austrijska vlast, što znači prekretnicu i promjene ne samo u birokratskom vladajućem aparatu već i u životu građana i grada. Izgradnja i postavljanje novog suvremenog gradskog sata je prva arhitektonska intervencija u tkivu tadašnjeg grada-tvrđave, koja je unijela jednu novu dimenziju unutar gabarita središnjeg zadarskog trga. Odlučeno je da se sat postavi na ugledno mjesto, nad Gradskom stražom, zbog čega je trebalo izgraditi toranj koji izrasta iz Sanmichelijeva zdanja i zajedno s njim danas predstavlja jedinstvenu cjelinu i dominantnu vertikalu zadarskog Narodnog trga. Ta lokacija nije slučajno izabrana, budući da se na zabatnom dijelu Gradske straže i ranije nalazio sat, čije tragove danas još vidimo.² Nad zabatom Gradske straže dizao se mali toranj koji je zbog svoje dotrajalosti srušen prilikom nove gradnje. Ostaci sata su reljefne oznake zvijezda koje se vide lijevo i iznad ploče s natpisom. Na tom mjestu su se izmjenjivali razni simboli vlasti. Mletačkog lava je otukao general Lusignan 10. VII 1797.³ Godinu dana kasnije otpočeta je gradnja kule za novi sat, pod čijim balkonom je postavljen natpis koji spominje civilnog komesara Thurna, a na mjesto mletačkog lava postavljen je dvoglavi austrijski orao.⁴ God. 1918. skinut je orao⁵ da bi talijanska vlast na isto mjesto postavila mletačkog lava.⁶ Danas se tu nalazi Thurnov natpis:

D. O. M.

CAESAREO. FECIT. THURN. COMISSARIUS. URB.
DALMATIA. AD. REGNI. NUNC. REDEUNTIS. DECUS.
PRIMA. RENASCENTIS. SIGNAT. FELICIA. REGNI.
TEMPORA. FRANCISCI. CAESARIS. OMEN. HABENT.
KALENDIS AVGVSTI.
ANNO. REP. SAL. MDCCXCVII.

Prvi podaci o izradi novog sata vezani su uz ime urara Luiggija Donadija Martinija koji se obvezao izraditi sat »izvršne kvalitete sa zupčanicima od mjedi i željeza, koji će otkucavati četvrt i sate, kao ura ponavljača, montiran na njemački način i postavljen na kulu

² L. Benevenia, »A proposito di alcune iscrizioni lapidarie venete in Zara«, *Annuario Dalmatico*, 5/1890, str. 183.

³ G. Sabalich, *Guida archeologica di Zara*, 1897, str. 408.

⁴ N. d., str. 410.

⁵ M. Marjanović, »Diplomatska borba za Zadar 1915—22«, u: *Zadar. Zbornik*, Zagreb, MH, 1964, str. 279.

⁶ C. Ceccoli, *Catalogo delle cose d'arte e di antichità d'Italia*, Zara — Roma, 1939, str. 179.

Gradske straže.⁷ Uraru Martiniju je za obavljeni posao trebalo biti isplaćeno 106 mletačkih talira, a također je trebao dobiti stan u blizini sata oko kojeg bi se doživotno brinuo uz plaću od 8 forinti mjesečno.⁸

Gradnju kule za sat otpočeo je vojni inženjer Nikola Vojnović Nakić u ožujku 1798. Mjesec dana ranije, u veljači iste godine, Dvorska komisija je naručila gradnju tornja uz predujam od 250 forinti. Nakon ispitivanja čvrstoće zidova i konzola Nakić je napravio troškovnik planiranih radova i zatražio 869 forinti i 50 krajcara. Veću svotu novca je opravdao lošim stanjem stare gradnje, koja je građena tufom (sedra) i prijeti joj rušenje. Novi izdatak je nastao kad je počeo graditi postolje za novi toranj na visini od 8 koraka. Postojeće konzole što su nosile lukove Gradske straže bile su preslabe da izdrže predviđeno novo opterećenje, te je Nakić odlučio napraviti drugi luk i ojačati navedene konzole.⁹

Tijekom rada inženjer Nakić je više puta tražio isplatu,¹⁰ a u izvještaju od 17. IX 1798. potvrđuje da je primio 700 forinti za dotada obavljeni rad. Krajem listopada je toranj bio podignut do tolike visine da se otkucaji zvona mogu čuti iz svakog kuta grada, tj. od tla do posljednjeg korniša je iznosio 58 koraka, sa svake strane je bio širok 11 koraka, a do terase se dolazilo preko 88 stuba; materijal je bio opeka.¹¹

⁷ Historijski arhiv Zadar (dalje HAZ), I austrijska vlast (dalje I a. v.), f. XI, 2207.

Početni tekst ugovora između D. Martinija i Dvorske komisije glasi: »... sulica Commissione far erigere un orologio di perfetta qualità con ruote di ottone e di ferro a ripetizione a quarti, ed ore battenti e ribattenti alla Tedesca per essere posto nella Torretta della Gran Guardia di questa Città di cui è mancante la Città medesima, ed offerta; all'opera stessa Luiggi Donadio Martini, ...«

⁸ Isto; Unutar četiri točke ugovora precizirana je i isplata majstora: »... per la facitura del sud.to orologio, e posizione nel luogo patuito corrisponderà al predetto Luiggi Donadio Martini per una tal volta tanto tollerati veneti cento sel (1 t. = 12 l.) per acquisto de materiall occorrenti, e pagamenti di manj d'opera.«

⁹ HAZ, I a. v., fas. XI, 2213.

U svom potraživanju, datiranom 21. VII. 1798, Nakić opisuje izvedene građevinske radove: »Nel mese di Marzo feci piantare le Armature necessarie; ed esaminato il vecchio fabbricato già composto di tufo macio che minacciavo rovina da ogni parte quindi mi determinai di atterrarlo fino alle volta; sopra le quali era appoggiata la Torre.

Nel mese di Maggio, dopo esser mi provveduto di calcina e sabione intrapresi la costruzione della nuova Torre, la quale tosto, che fu all'altezza di piedi 8; mi trovai colla sorpresa, che i peduzzi che sostengono le volta già appoggiati sopra solidi Pilastrì davano indizio di non poter sopponare il peso del quale necessariamente doveano esser in seguito caricati.

Mi trovai dunque nella situazione di dover formar un secondo volto, e di rinnovare i Peduzzi med.mi, che mi apportò nuova spesa non solo per le armature: ma anche per le provviste di pietre cotte, e per le mani d'opera.«

¹⁰ HAZ, I a. v., fasc. XI, 2213, datirano 23. VII, 13. VIII, 17. IX i 24. X 1798.

¹¹ HAZ, I a. v., fasc. XI, 50221, »... e ciò onde passa sentirsi il suono della campana in ogni angolo della Città.«

U svibnju 1799. god. gradnju kule za sat preuzima Franc Zavoreo, budući da je Dvorska komisija bila nezadovoljna Nakićevim stalnim potraživanjima i sporim napredovanjem gradnje. Kod preuzimanja posla Zavoreo je pregledao obavljene radove i našao da je solidno izvedeno ciglom i pojačano željeznim lukovima te oslonjeno na konzole. On se obvezuje do kraja izgraditi tri bočna zida tornja u cigli te ožbukati cijeli toranj s dva sloja obične i jednim slojem mramorne žbuke, kako bi doprinio trajnosti i lijepom izgledu tornja. Nadalje treba izraditi terasu na vrhu tornja te objesiti zvona i batove, a brojčanik sata smjestiti u predviđenu nišu. Također obavećava izvesti dovršne radove te srušiti skele i očistiti toranj i Gradsku stražu od ostataka materijala.¹²

Iako je gradnja tornja bila dovršena kroz nekoliko mjeseci, gradski sat nije proradio do 1803. godine.

Urar D. Martini, kojem je bila povjerena izrada sata, napustio je Zadar ne dovršivši započeti rad. Trebalo je zaposliti novog urara, koji bi dovršio i osposobio započeti stroj. Sat je povjeren starom uraru Saussenhofferu, koji je našao mnogo nedostataka i predviđao dosta novaca za njegovo dovršenje.¹³

Tako je tek novi gradski urar Felice Huttner dovršio sat i to za svotu od 37 forinti.¹⁴ U postavljanju sata sudjelovao je i Zavoreo, čija je zamisao bila da zamijeni predviđeno zvono za otkucavanje četvrti s onim na napuštenoj crkvi sv. Lovre.

Gradski sat je odolio zubu vremena i ratnim razaranjima, te funkcionalno i estetski ispunjava prostor i vrijeme zadarske urbane jezgre. Toranj se diže nad središnjim dijelom starog objekta, a visina mu je jednaka visini Gradske straže od podnožja do baze tornja.

Dalje u istom spisu Nakić navodi dimenzije tornja: «che la Torre conserva l'altezza di piedi 58 dall'ultimo Cornicione fino al Piano della Piazza, e la larghezza per ogni verso i piedi 11; e che vi vogliono scalini 88 per ascendere al piano della Terrazza. Finalmente è da considerarsi che la fabbrica è quasi tutta di cotto.»

¹² HAZ, I a. v., fasc. XX, 2478; F. Zavoreo navodi što će sve uraditi da dovrši gradnju kule za sat: »Alzar di cotto li muretti da tre lati che circondano la Torre, per i quali occorre provveder il materiale, e pagar la fattura; incartar tutta la Torre a due mani di malta, e una di marmorino onde non si scrosti sì facilmente, e non si deturpi una fabbrica che servir deve di ornamento alla Città, con tante cornicie, e balaustrì; meter a luoco le Campane con i glochi de martelli; por a suo nichio la mostra, pitturarla non che pitturar tutti i ferri che sostentano le Campane onde la ruggine non li logora; far di nuovo le sfere di rame e pitturarle, terrazzar tutta la sommità della Torre, trasportarvi le Guglie, ponerle a luoco, e implombarle, calar, e disfar le armature, e trasportarne i materiali al Deposito; farvi una ultima scala che vi manca; la rebalta di larise con ferramenta onde la pioggia non penetri nell'interno della Torre; trasportar il materiale in tanta altezza; accomodar il colmo della Gran Guardia, che nel disfacimento dell'Armatura deve soffrir de danni; provveder l'occorrente di sabbion, e marmorino che non ne occorrerà meno di 25 centinaia, e per ultimo por a suo luoco l'Orologgio, onde coglier l'oggetto per cui fù fabbricata la Torre.«

¹³ HAZ, I a. v., fasc. XX, 4048; 1799. god.

¹⁴ HAZ, I a. v., fasc. XII/2, 1854; 1803. god.

Kvadratnog je tlocrta, a stranica mu iznosi širinu središnjeg rizalita Gradske straže, tako da se na fasadi nastavlja uzorak kvadarsko-kvadratne rustike pilastara donje fasade. Na $7/8$ visine tornja profilirani arhitravni istak prekida rustične pilastre. Nad njim se nalazi atika oivičena konkavno izvijenim vijencem i jednostavnim pilastrima s kasetnim profilom. Bočne strane fasade završavaju vazama smještenim na plitkom postamentu. Središnje platno fasade je glatko i ožbukano s naglašenom horizontalom plitkog kamenog balkona, koji je dijeli na veći gornji dio s brojčanikom za sat i manji donji, gdje se nekada nalazio kameni natpis. Balkon je oslonjen na tri konzole i ukrašen skladnom balustradom. On nije samo ukrasan već i funkcionalan, budući da je otvorom s desne strane povezan s unutarnjim stubištem te se može koristiti za popravljjanje brojčanika sata.

Ostale tri strane tornja su ožbukane i bez ukrasa, s ovalnim otvorima na bočnim stranama, koji služe za osvjetljenje spiralnog drvenog stubišta u tornju. Nad krovnom terasom se dižu četiri stupa koji nose konstrukciju iz kovanog željeza na kojoj su pričvršćena dva zvona. Gornje zvono, koje otkucava satove, preneseno je s kule Bovo d'Antona u vrijeme dok je na tornju radio Nakić, a donje, manje zvono, je dao dopremiti Zavoreo sa crkvice Sv. Lovre.¹⁵

Iako je nastao na prijelazu u 19. st., kada se već javlja klasicizam u evropskim zemljama, ovaj toranj za sat stilski pripada baroku kakav susrećemo u Dalmaciji, sa skromnijim repertoarom barokne arhitektonske plastike i s prizvukom renesanse. U njemu je ostvarena Nakićeva koncepcija i stilska opredijeljenost tradicionalnom i uhodanom, što je opća pojava u tadašnjim prilikama. Međutim ne može mu se poreći kreativnost unutar postojećih okvira i harmonično uklapanje u zadanom ambijentu.

¹⁵ Isto; Zavoreo traži 215 forinti i 20 $1/2$ krajcara za sljedeće radove: «Fu riconosciuto dal Professore Orogista che conveniva rinforzar il Falco sopra cui doveva riposare, di farvi una machina di ferro per situar la Campana che indica i quarti, e sicome non fù conosciuto il machinismo del Professore di Gratz perciò fù trovato necessario di aggiuntarvi della Ruote, onde potesse essere in attività.

Supplicò perciò di abbassar i ordini relativi alla C. R. Cassa centrale affinché possa incassare i fiorini No 215 x 20 $1/2$, coi quali possa rimborsarmi delle poche (!) spese incontrate, e soddisfare il Mercante che somministrò il ferro, e i fabri delle loro fatura.

Devo poi rassegnare che sicome (!) era pensiero di cambiar la Campana dei quarti con quella dell'abandonata chiesetta di S. Lorenzo... ee trasportata nel corpo della Gran Guardia, ella tuttavia coll'è esiste inoperosamente.»

M. STAGLIČIĆ

Marija Stagličić: LA COSTRUZIONE DELL'OROLOGIO CIVICO
A ZADAR (1797—1799)

Riassunto

Alla parte occidentale della Piazza del popolo di Zadar fu costruita nel 1798. la torre dell'orologio, sopra edificio già esistente della Guardia comunale. Fu progettata dall'ingegnere militare Nikola Vojnović Nakić; ai lavori finale prese parte l'ingegnere Frane Zavoreo. La torre è contrassegnata dallo stile barocco mediterraneo, sebbene appartenesse cronologicamente all'epoca del neoclassicismo. La scritta lapidare della facciata menziona il nome del commissario Thurn e l'anno 1797.

M. STAGLIČIĆ

Gradski sat u Zadru

Zvona na zadarskom gradskom satu

Zadar. Narodni trg početkom 20. stoljeća. Situacija gabaritnih odnosa